

**RUIMTE
VOOR
KIJKEN**

Renske

Tiemersma

Inhoudsopgave

Introductie	5
Kaders	6
Ruimte voor Kijken	8
Sociale regels van kijken	10
Neurodiverse communicatie	12
Neurodiverse community	15
Ruimte voor kijken?	18
Try-out en feedback	22
Afsluiting	26
Bronnen	28
Overige bronnen voor geïnteresseerde lezers	30

Introductie

Mensen zijn fascinerend. Ik hou van mensen. Hoe ze lopen, voelen, praten, alles. Maar mensen zijn ook verwarrend en onlogisch, onvoorspelbaar. Ik vind het fijn om naar mensen te kijken. Op het station bijvoorbeeld. Met mijn koptelefoon op, wachtend op een bankje in de grote hal. Sommige mensen hebben haast, sommige slenteren met tegenzin. De kleren, stijlen, leeftijden, groepen, en interacties.

Mijn vriend noemt het de kat uit de boom kijken. Hij doet het vooral met nieuwe mensen die hij nog niet zo goed kent. Even kijken wat voor persoon ze zijn. Een beetje afwachten.

Ik zou het liefst altijd een beetje de kat uit de boom kijken. Toch stop ik mezelf vaak. Je mag niet staren. Dat is onbeleefd. Dat heb ik van mijn moeder geleerd. Wat is staren eigenlijk? Een Google-search later: "Langdurig naar één punt kijken, soms zonder iets op te merken." Hmm.. dat zegt eigenlijk niet zo veel. Maar wat is dan gewoon kijken? Of geconcentreerd kijken? En waarom is staren eigenlijk onbeleefd? Je moet mensen wel aankijken als ze je iets vertellen. Maar je moet ook niet te veel kijken. Dan wordt het ongemakkelijk.

De moeilijkste situatie vind ik zelf op de fiets.

Ik fiets elke dag 25 minuten naar school. Koptelefoon op, muziek of podcast aan en lekker gaan.

Een tegenligger, ik kijk wie het is. Geen bekende.

Wat een leuke jas. Mooie vorm, waar zou het van gemaakt zijn?

Maar hoe lang kijk je onbekende tegenliggers met een leuke jas aan? Vanaf wanneer je ze ziet? Alleen het moment dat ze voorbijgaan? En knik je? Alleen als je oogcontact hebt gemaakt. Maar dan moet je dus op het juiste moment naar hun gezicht kijken en niet naar die jas.

En wat als het wel iemand is die je kent? Een goede vriend? Een vage bekende, die buurvrouw van twee straten verderop wiens naam je allang niet meer weet? Dan moet alles ineens weer anders. Ik zou je niet kunnen uitleggen wat ik dan doe, of wat ik zou 'moeten' doen. En toch denk ik er elke keer over na.

Als je het nog niet had geraden; ik heb autisme.

Kaders

Naast autisme heb ik ook ADHD. Ik ga het vanaf hier hebben over neurodiversiteit.

Neurodiversiteit betekent in de basis dat er verschillen zijn tussen de breinen van mensen. En dat mensen dus ook verschillen in de manier waarop ze denken, leren en prikkels verwerken. Mensen die een brein hebben dat werkt zoals de meerderheid van de mensen noemen we neurotypisch (NT) en mensen die een brein hebben dat anders werkt dan dat van de meeste mensen noemen we neurodivers (ND). Onder neurodivers vallen meerdere '(ontwikkelings) stoornissen' (ik hou niet van dat woord), waaronder autisme, ADHD, dyslexie, tourettes en OCD.

Judy Singer, een Australische socioloog, heeft in 1998 het woord 'neurodiversiteit' voor het eerst de wereld in geholpen in een scriptie over de neurodiverse cultuur die ze om zich heen zag. Dat deed ze met een parodie-website "Institute for the study of the neurological typical". Daarna heeft Harvey Blume er een artikel over geschreven (Blume, 2019). Helaas is de originele scriptie van Judy niet terug te vinden, maar de website die ze heeft gemaakt wel. Voor iedereen die al wat bekender is met neurodiversiteit is het echt een aanrader om een keer te bekijken.

Naast het feit dat ik dus neurodivers ben zijn er natuurlijk nog veel meer interessante dingen aan mij. Ik ben ook een plantenliefhebber, groot fan van historische klederdracht, muzikliefhebber, D&D-speler, een manusje van alles en nog veel meer.

En hoewel ik heel erg de insteek heb; 'je bent als persoon meer dan je labeltje', zijn de andere dingen die mij, mij maken, voor dit verhaal gewoon niet echt van toepassing.

Maar dat autisme dus wel.

Oh, en dat ik kunstenaar ben ook.

Ik ga ervan uit dat het door het lezen en de opmaak al duidelijk was, maar dit is geen wetenschappelijk onderzoek. Dit is een onderzoeksverslag van mijn afstudeer kunstwerk:

Ruimte voor Kijken

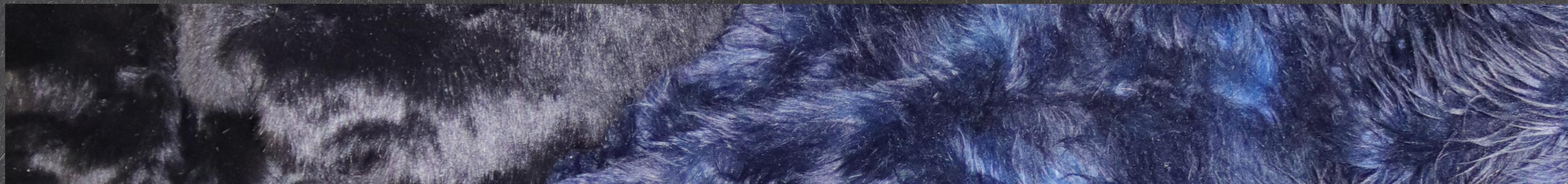

Februari 2024, kunstwerk Ruimte voor Kijken

'Ruimte voor Kijken' is een interactieve installatie die gaat over kijken en bekeken worden. Kijken is niet zo vrij als we soms denken. Niet in mijn persoonlijke ervaring in ieder geval. Ik vind het fijn om naar mensen te kijken, maar ik heb geleerd dat staren ongeleefd is. Waarom eigenlijk?

Wanneer Ruimte voor Kijken je blikveld binnen komt valt het gelijk op: De installatie is groot, maar vooral donker. Een sterk contrast met de witte muren van de expositieruimte. De zachte stoffen lokken je naar binnen, en de kleur nodigt sommige mensen uit, maar houdt sommige mensen ook juist op afstand. Er ontstaat een onverwachte connectie tussen de mensen die in de ruimte zitten en de mensen die erbuiten staan/lopen. Er is een strakke scheiding tussen de twee ruimtes. Van binnen voelt het alsof je naar een bioscoop scherm kijkt, en vanaf buiten naar een TV. Hierdoor krijgen beiden het gevoel dat ze vrij naar de andere groep mogen kijken; de mensen in de ruimte en de mensen buiten de ruimte.

Voor dit werk ben ik bezig gegaan met het onderzoeken van de sociale regels rondom kijken. Dat onderzoek heb ik op meerdere manieren gedaan. Aan de ene kant was het een intellectueel onderzoek, daar ga ik dieper op in in een later hoofdstuk. En aan de andere kant was het een heel persoonlijk en emotioneel gericht onderzoek met mezelf. Daar ga ik hier op papier niet te diep op in verder, maar ik wil even benoemen dat het maken van een kunstwerk niet alleen een hoofd- en gedachten kwestie is. Een even belangrijk onderdeel is voelen hoe kijken voor mij is, het er met mensen over hebben en in het maakproces scherp blijven op mijn intuïtie. Als resultaat van alle verschillende onderzoeken heb ik een ruimte gemaakt die mij de veiligheid laat voelen die ik nodig heb om te kijken naar mensen.

Sociale regels van kijken

Als ik precies zou weten wat de regels zijn, of beter nog, me er automatisch aan zou houden zou ik het er hier niet over hebben.

Toen ik Googelde: "sociale regels voor kijken" kwam er helaas geen lijstje met regels. Er zijn ook geen echte regels, maar zo voelt het wel. Ongeschreven regels dus. Maar niemand kan uitleggen wat ze zijn, alleen dat iemand ze overtreedt. Erg frustrerend.

Ik liep op een grijze ochtend naar de supermarkt in de buurt. Koptelefoon op, rugzak bij me, leuke podcast op zoals altijd. Ik zie een man-mijn kant op komen. Hij kijkt me aan. Ik lach. Hij is nu dichterbij, praat afstand. Hij stopt, kijkt me aan en begint iets te zeggen. Ik ben verbaasd en stop ook. Ik doe snel mijn koptelefoon af. "Ken ik jou?" vraagt de man? Oh nee, niet weer.. "Eh... nee meneer, sorry. Maar fijne dag verder." zeg ik snel. Hij kijkt me verward aan en ik loop snel verder. Ik weet dat het aan mij ligt. Ik heb hem aangekeken op een manier die niet voor vreemden is. Ik was te vriendelijk, denk ik? Ik lachte te groot, en dat knikje was misschien te veel? Misschien heb ik hem te lang aangekeken? Dit gebeurt vaker als ik in een goede bui ben. Dan lach ik naar mensen en kijk ik ze aan. En dat hoort blijkbaar niet op die manier..

Hierboven zie je een werk van Job Koelewijn: Real fiction cinema (2015, China, Don Guang)

Deze tijdelijke kunstinterventie is een kleine bioscoop die uitkijkt op de straat. De binnenkant van het gebouw is hetzelfde als een gewone (zij het kleine) bioscoop. Er speelt muziek op de achtergrond. Wat er afwijkt is dat er op de plek van het scherm alleen een gat zit. Je ziet dus geen film maar gewoon de mensen op straat die langs het gebouw lopen, koffie drinken en met elkaar praten.

Ik vond het heel inspirerend toen ik er van hoorde. Het gaat natuurlijk ook heel erg over kijken, observeren. Het werk van Job Koelewijn gaat meer over hoe het gewone leven al zo bijzonder kan zijn en waardering voor de dagelijkse dingen. In de kern is dat anders dan waar ik mee bezig ben. Ik ben juist op zoek naar naar communicatie in kijken. Het begin en aanleiding van mijn onderzoek is 'kijken en observeren van een afstand', maar er zit ook een onlosmakelijke verbinding met andere mensen aan vast. Dit heeft geleid tot mijn hoofdvraag;

Hoe creëer ik met ruimte een sfeer die kijken voor mij veilig maakt?

Ik denk dat je inmiddels misschien wel snapt waarom ik zo'n ruimte zou willen maken. Er is voor mij bijna elke dag wel een moment dat ik mezelf afvraag hoe kijken hoort of hoe andere mensen zich voelen rondom kijken en bekeken worden. Ik denk dat dit gevoel heel erg te maken heeft met, of voortkomt uit, mijn neurodiversiteit. Ik heb van heel veel andere neurodiverse mensen gehoord dat ze dit gevoel en de eindeloze vragen herkennen.

Hoe is dat voor jou? Denk jij vaak na over hoe je kijkt?

Op zoek naar meer antwoorden en een mogelijke verklaring voor mijn ervaringen ben ik eens de bij de wetenschap rond gaan snuffelen.

Neurodiverse communicatie

Een van de meest volhardende theorieën binnen autismeonderzoek is de 'theory of mind' (Simon Baron-Cohen et al. 1980). Deze theorie zegt dat autistische mensen niet in staat zijn om te begrijpen wat andere mensen weten, willen, voelen en geloven. Dit is keer op keer bewezen niet waar te zijn, maar wordt helaas nog steeds door veel mensen geloofd. Persoonlijk denk ik dat vooral komt door het verschrikkelijke beeld dat Sheldon Cooper uit *The Big Bang Theory* (een populaire Amerikaanse tv-show) scheidt. Als je het mij vraagt is die man een psychopaat, geen autist.

Verder staat er in de DSM-5 (De Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM), het diagnostische handboek, als een van de criteria 'Blijvende tekorten in de sociale communicatie en interactie' (APA, 2013).

Tekorten dus. Niet echt een hele positieve manier om naar autisme te kijken helaas.

Maar nu wordt het interessant.

De redactie van Autivisme.nl heeft op 16 december 2020 een hele goede uitleg van een theorie van dr. Damian Milton geschreven. Zo goed zelfs, dat het mij niet is gelukt om het te parafraseren op een manier die recht deed aan de inhoud. Dus ik heb besloten hun woorden te lenen, en dan maar een wat langer citaat te laten zien.

Dr. Damian Milton is auteur, adviseur en docent intellectuele en ontwikkelingsstoornissen aan het Tizard Centre, Universiteit van Kent en voorzitter van het Participatory Autism Research Collective (PARC).

Hij schrijft: Dit soort ideeën zijn ingebed in dominante psychologische theorieën die autisme proberen te verklaren als pathologie (iets 'ziekelijks'); een afwijking van de normale ontwikkeling. Hij stelt dat dit typisch iets is voor een neurotypisch persoon (NT's – niet autistisch) om te doen, om zo naar autisme te kijken. Vanaf de vroegste beschrijvingen van autisme wordt steeds maar weer benadrukt hoe slecht wij (autisten) anderen begrijpen.

Damian erkent dat autistische mensen kunnen worstelen met intenties en sociale interactie en merkt op dat als je luistert naar autistische mensen, deze problemen twee kanten op gaan. Hij noemt dit de 'double empathy problem'. Zowel de autist die de NT niet begrijpt, als de NT die de autist niet begrijpt. Vreemd genoeg ligt de focus steeds op de eerste. Als autisme zo gemakkelijk was om te begrijpen en om begrip en empathie voor op te brengen, zouden we geen organisaties zoals de National Autistic Society nodig hebben. Milton benadrukt dus dat vooral NT's ons autisten niet begrijpen en weinig empathie voor ons lijken te hebben. (Autivisme, 2021)

En wat hierboven door Dr. Damian Milton wordt uitgelegd is ook wetenschappelijk bewezen. In het onderzoek 'Autistic peer-to-peer information transfer is highly effective' (Crompton et al. (2020b) wordt onderzocht hoe het kan dat autisten goed kunnen communiceren met andere autisten, maar niet zo goed met neurotypische mensen. Ik vind dit een heel gaaf onderzoek, dus ik leg kort uit wat ze hebben gedaan.

Ken je het telefoonspel? Een groep kinderen zit in een kring. Het kind aan het begin fluistert een zin of woord naar de persoon naast hem. Het woord of de zin wordt zo doorgefluisterd tot de laatste persoon. Die zegt het hardop en dan lacht iedereen, want het is bijna nooit hetzelfde als het was aan het begin.

Dit is eigenlijk ook hoe het onderzoek is gedaan. Alleen hebben ze drie groepen gemaakt en de verschillen uitgetest. Een groep met alleen neurotypische mensen, een groep alleen neurodiverse mensen en een gemixte groep.

Figure 1. Illustration of the diffusion chain technique. (Crompton et al. (2020b))

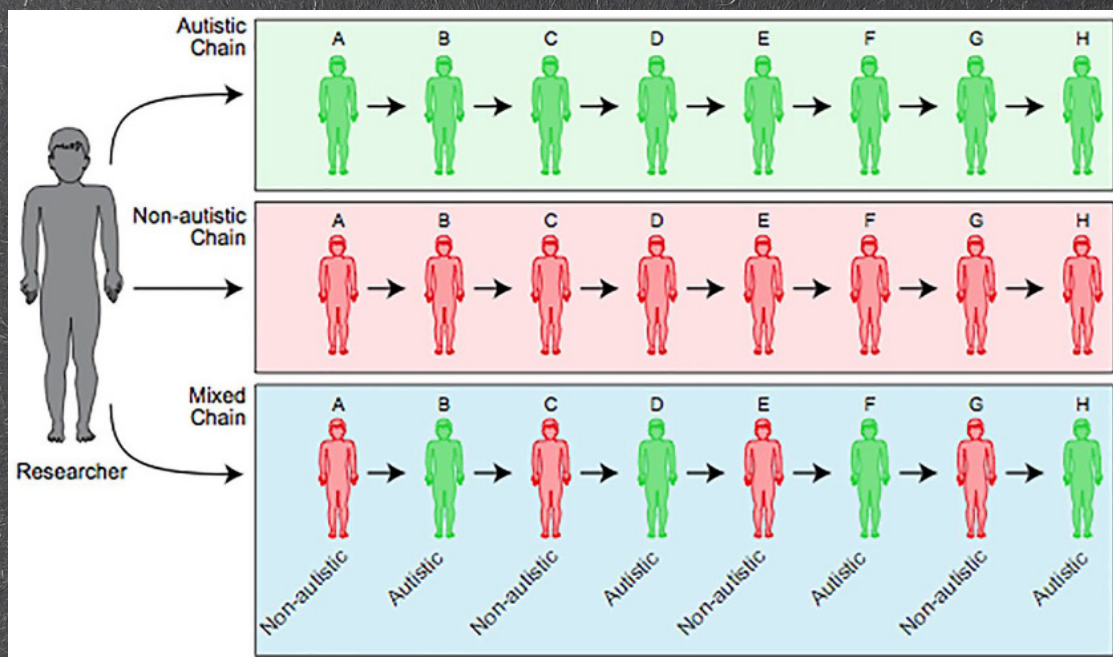

Figure 1. Illustration of the diffusion chain technique. (Crompton et al. (2020b))

En wat kwam er uit dat onderzoek naar voren? Dat de homogene groepen het ongeveer even goed deden, en de heterogene groep significant minder goed.

Uit dit onderzoek blijkt dus dat communiceren in je 'eigen' groep makkelijker is dan in een gemixte groep. En dat geldt zowel voor NT's als autisten. Dat is fijn om te horen! Het bewijst dat die 'tekortkoming' dus eigenlijk niet bestaat. Helaas haalt het de moeilijkheden van communiceren niet weg. Het grootste gedeelte van de wereld is namelijk natuurlijk nog steeds ingericht voor neurotypische mensen.

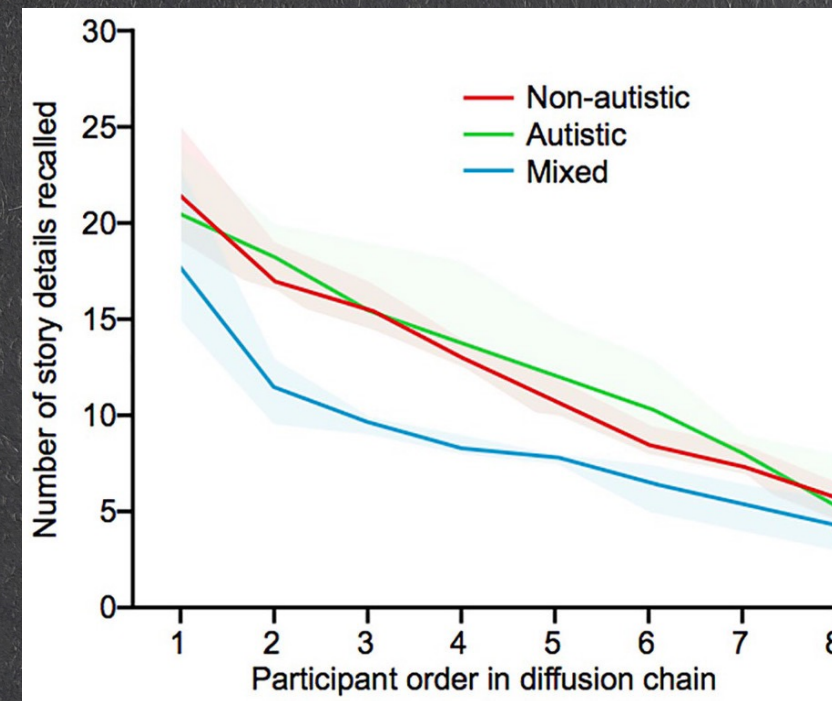

Figure 2. Mean and range of story details (out of 30) transferred in the diffusion chain, by group and position. (Crompton et al. (2020b))

Het laatste dat ik interessant vind aan dit onderzoek, is dat het iets verklaart dat bijna ieder neurodivers persoon wel kent. Bijna al je vrienden zijn ook neurodivers! Want je gaat gewoon makkelijker om met mensen die op dezelfde manier communiceren als jij.

En dat is een goede inleiding voor het volgende onderdeel:

Neurodiverse community

Community is belangrijk. Dat voelt iedereen. School, werk, hobby's, vrienden. Het is fijn om mensen om je heen te hebben die dezelfde situaties meemaken als jij. Die in hetzelfde schuitje zitten. Die misschien wel goede levenservaringen hebben waar je iets van kan leren. Zeker als de voorbeelden die je om je heen ziet in de samenleving niet altijd toepasbaar zijn omdat je niet hetzelfde omgaat met de wereld om je heen en de prikkels die je binnen krijgt. Om een heel kort voorbeeld te noemen; openingen van tentoonstellingen bezoeken. Ik vind dat dus echt moeilijk, soms zelfs verschrikkelijk. Een nieuwe plek, veel mensen, veel geluid, alle regels zijn anders dan normaal en je moet de hele tijd sociaal zijn en mensen aankijken want anders sta je daar maar een beetje lullig met zo'n plastic bekertje in de hand terwijl iedereen om je heen in gesprek is.

Dus, hoe fijn om mensen te ontmoeten die niet zeggen: *“Ja maar het is toch gewoon gezellig?”* en *“Oh nee dat zie ik niet als werk hoor, daar laad ik juist van op.”* en *“Je moet na je afstuderen naar alle openingen gaan, dat is de manier om connecties te maken in de kunstwereld, anders kom je nergens!”*

Mensen die juist snappen hoe het is. Die geen oordeel hebben, en juist goede tips kunnen geven.

Dit alles om je voor te stellen aan een community die mij enorm heeft geïnspireerd.

a/Artist Project *Neurodivergence in the Arts*

Platform for neurodivergent artists and designers. Primarily those who identify as/with the ASD (Autism) and ADHD spectrum. How can we better value the contributions of makers on “the spectrum” and how can we better support ourselves?

De oprichter van het a/Artist (Autistic Artist) project is Willem Velthoven. Hij is een prijswinnende ontwerper en in 1983 medeoprichter van Mediamatic, een kunstencentrum in Amsterdam, waar hij artistiek directeur is. Willem was vijf jaar voltijd hoogleraar aan de Universität der Künste Berlin (UDK) en leidt vanaf 2020 het a/Artist programma bij Mediamatic.

Vorig jaar, mei 2023, werd ik uitgenodigd om samen met Vincent en Verana een presentatie te houden bij een a/Artist bijeenkomst. Vincent en ik zijn student ambassadeurs autisme van de HKU en Verana is een medestudent die ons soms helpt. We hebben een presentatie gehouden over Iets Eten, een tweemaandelijks bijeenkomst voor studenten van de HKU. Mijn doel als ambassadeur is om meer een echte community achter te laten wanneer ik klaar ben met de opleiding en dat ik het mooie supportstelsel dat we aan het maken zijn kan overdragen aan een opvolger.

Maar genoeg daar over. Ook al zijn de andere studenten die ik via Iets Eten heb ontmoet zeker ook een inspiratiebron, hier wil ik wat vertellen over de a/Artist bijeenkomsten.

Nadat ik er als gastspreker ben geweest ben ik naar bijna alle volgende bijeenkomsten geweest. Vaak zijn er twee gastsprekers die zelf kunstenaars of kunststudenten zijn of anderszins in een gerelateerd veld zitten. Ik heb daar zoveel leuke en interessante mensen ontmoet! Om er maar een paar te noemen: Vera Lelie, net afgestudeerd van Fashion op het Rietveld, en Genevieve Murphy, een kunstenaar die ontzettend gave interactive performances en video's maakt. De bijeenkomsten zijn een constante bron van inspiratie, connectie en nieuwe inzichten. Ik voel me vaak geïnspireerd om zelf ook meer te ondernemen binnen dit onderwerp van neurodiversiteit en er niet mijn mond over te houden. Het zien van de kunstenaars daar die zo open zijn over hun autisme geeft mij ook moed om het erover te hebben en er open over te zijn.

Ruimte voor kijken?

Hoe kan ik een stukje van de wereld inrichten op een manier die fijn is voor mij? Hoe creëer ik door middel van ruimte een sfeer die kijken voor mij veilig maakt?

Dat is waar ik nu mee bezig ben. Dat is mijn afstudeerproject. Of eigenlijk, waarin het is geëvolueerd. Iedereen die de illusie heeft dat een kunstwerk maken dezelfde stappen ondergaat als het maken van een stoel heeft nog nooit echt de tijd genomen om een kunstwerk te maken denk ik. De manier van een stoel maken is relatief planmatig. Je maakt een schets, bedenkt wat je gaat doen, wat je nodig hebt, verzamelt de spullen en dan; maak je het. Natuurlijk veranderen er dingen, maar je komt als het goed is uit bij wat je van tevoren hebt bedacht.

Zo is dit project niet gegaan. Ik begon zonder duidelijk plan, maar ik heb een grote interesse in historische kostuums dus daar heb ik wat inspiratie van geleend om mee te beginnen. Na een tijdje en wat experimenten zag ik iets interessants. Er zat iets ongrijpbaars in waar ik meer van wilde, dus daarna ging ik achter Een Gevoel Zonder Woorden aan. Na meer uitpluizen kwam ik uit bij de tegenstelling beklemming en geborgenheid. Ik wist zeker dat ik had wat ik zocht. Dat bleek toch niet zo te zijn. Ik had een gesprek met mijn vriend over het co-reguleren van emoties. Co-regulatie, in tegenstelling tot zelfregulatie betekent dat je iemand anders voorbeeld volgt om je zo te leren met je emoties om te gaan. Daarna dacht ik: 'co-regulatie met de ruimte', zou dat kunnen? En na die kronkelweg kwam ik hier uit. Als dit nu allemaal heel vaag en raar klinkt, dat is het ook. En zo voelt het ook als je er in zit. Toch is dit proces van oneindig ontdekken, verbinden en evolueren mijn favoriete onderdeel van het maken van een kunstwerk.

De ruimte die ik heb gemaakt heeft een afmeting van 3,50 x 1,70 x 1,90 meter. De ruimte is aan de binnenkant helemaal bekleed met donkerblauw en zwarte, zachte, harige stoffen. De ruimte is aan één grote kant helemaal open, op een stoffen kader na. De ruimte nodigt mensen uit om er in te gaan zitten. Daarna kunnen mensen vanuit de ruimte naar buiten kijken. Er ontstaat een interessante soort communicatie tussen de mensen die in de ruimte zitten en de mensen erbuiten. Het voelt een beetje alsof er glas zit, ook al is dat niet zo. Beide kanten voelen zich alsof ze degene zijn die mogen kijken. De vorm van de ruimte speelt hier een grote rol in. Vanaf de binnenkant lijkt het alsof je naar een bioscoopscherm kijkt, en vanaf de buitenkant doet de vorm denken aan een TV. Dit zorgt ervoor dat het vrij natuurlijk voelt om te kijken naar de mensen aan de andere kant.

Februari 2024, kunstwerk Ruimte voor Kijken

In deze ruimte, prachtig belicht door Olafur Eliasson, zit een stukje van de sfeer waar ik naar op zoek ben. Er is in mijn beleving een soort rust die ruimte geeft tot reflectie. Dit zocht ik ook voor in mijn project. Ik heb gemerkt dat ik een moment van rust, een moment van zijn nodig heb voordat ik me echt open kan stellen voor nieuwe ervaringen of perspectieven. Zoals in een theater waar de lichten even uit gaan, en het nog een paar seconden duurt voor er iets begint. De ruimte hierboven is voor mij de verbeelding van dat moment. De tijd staat even stil.

*The unspeakable openness,
Olafur Eliasson*

Dat moment van stilte, van rust, om je daarna open te zetten voor nieuwe informatie wilde ik ook in mijn werk hebben. Ik wilde er voor zorgen dat je de mogelijkheid hebt om even naar binnen in jezelf te kijken voordat je naar buiten kijkt.

Als je een kunstenaar bent, heb je vast weleens gehoord van the white cube. Voor de rest, zal ik heel kort uitleggen wat dat is. The white cube is de nu traditionele manier waarop kunst gepresenteerd wordt. Een

witte kubus met dichte muren, geblindeerde ramen en witte wanden. Alle werken in een rechte lijn naast elkaar. Bij elk werk hangt een kort formeel tekstje. Deze minimalistische manier van kunst presenteren heb je vast weleens in een galerie of een museum gezien. Er valt haast niet aan te ontkomen.

Ik zal eerlijk zijn, ik ben niet zo'n groot fan van the white cube. Toen ik na ging denken over de vraag "wat zou de ideale veilige ruimte zijn?" kwam ik eigenlijk uit op precies het tegenovergestelde van the white cube. Een zacht, donker en harig ei.

Schweigman & Johannes Bellinkx, Prikkel tentoonstelling Doornenburg

Het werk dat je hier naast ziet; *Binnenste Buiten* uit de tentoonstelling *Prikkel* is een enorm grote inspiratiebron voor dit project geweest.

"In Prikkel, we are bringing together science, healthcare and the arts in an exchange around sensory integration, or sensory processing."

De tentoonstelling gaat helemaal over neurodiversiteit en prikkelverwerking en het was een wereld van herkenning toen ik erheen ging. Verder vind ik de vormgeving van dit werk heel inspirerend. Voornamelijk omdat de werken ook interactief/theatraal zijn op een manier die ik ook graag wil gebruiken. In *Binnenste Buiten* loop je door een donkere gang heen waar je mag alles aanraken. Op de muren zitten allemaal interessante texturen, de vloer is op een gegeven moment ineens scheef en aan het eind ga je door een stuk met allemaal kralen heen die een verrassend geluid maken. Al deze elementen nodigen je uit om op iets anders te focussen dan alleen je zicht. Ik vond het heel fijn werk om te beleven, het geeft je echt een "experience"/ervaring. Wat die ervaring precies is kan ik moeilijk uitleggen, maar ik denk dat het te maken heeft met het feit dat je echt even in een hele andere ruimte bent. Een plek waar je even met niets anders bezig bent dan je zintuigen. Er zijn geen interacties met andere mensen, geen verwachtingen, alleen ervaren. Dat gevoel van veiligheid en beslotenheid maar ook uitdaging om op een andere manier naar de wereld te kijken was heel fijn.

De eerste keer dat ik naar een installatie kunstwerk ben geweest kan ik me helaas niet meer herinneren, maar ik weet wel dat het mijn favoriete manier is om kunst te ervaren. Ik hou van dans, toneel, sculptuur, muziek, film, schilderijen..... eigenlijk alles wel. Maar het blijft speciaal om zelf het kunstwerk in te mogen gaan, het aan te mogen raken. Zelf de ervaring te hebben, de hele wereld om je heen zien transformeren, ik kan er geen genoeg van krijgen. En nu als kunstenaar, in plaats van alle context weghalen zoals in een white cube, juist de touwtjes in handen nemen en jezelf afvragen; "hoe maak ik hier een totaalervaring van?" Hoe kan ik dit gevoel overbrengen op een manier dat het echt binnenkomt?

maart 2024, Pastoe fabriek HKU

Try-out en feedback

Het moeilijkste onderdeel van kunst maken en kunst studeren ben jezelf. Hoe graag ik ook zou willen dat het niet zo is, de kunst gaat ook altijd over de maker. Het komt immers uit mij. Het is mijn hoofd dat de ideeën bedenkt, en dan kiest welke uit te gaan voeren en welke te laten gaan. Het zijn mijn handen die de stoffen voelen, de kwast vasthoudt, de vormen maakt. Het zijn mijn ogen die getrokken worden naar bepaalde kleuren, patronen, lijnen, vormen en verhoudingen. Het zijn mijn herinneringen die aanslaan bij geuren, kleuren en ervaringen.

Dit project is gemaakt door mij, maar het is ook voor jou. Daarom heb ik tijdens het maken deze keer niet alleen naar mezelf geluisterd. Het magische van een installatie is het ervaren er van. Mijn doel met dit werk was niet alleen dat het voor mij werkte, maar dat je zelfs met een heel ander brein en lichaam dan dat van mij, een interessante ervaring hebt.

Ik heb midden in het maakproces een proefversie van de installatie in de hal van de school gezet. Om er voor te zorgen dat ik niet te veel beïnvloedde wat mensen ervan vonden, heb ik niemand verteld waar het over ging. Ik heb een feedbackformulier gemaakt waar mensen hun ervaringen op konden invullen. De vragen op het formulier waren:

1. Hoe is het om buiten de ruimte te staan?
2. Wat voor contact heb je met de mensen binnen?
3. Wil je de ruimte in gaan? Is het voor jou uitnodigend? Waarom?
4. Hoe ervaar je de ruimte als je binnen bent?
5. Hoe voel je je in de ruimte? Doet de ruimte iets met je? Zo ja, wat?
6. Heb je contact met de mensen buiten? Zo ja, wat voor contact?
7. Geef 5 associatieve woorden met het werk.
8. Wat is voor jou een veilige ruimte?
9. Waar mag je (naar mensen) staren?
10. Wil je me nog wat meegeven? Heb je nog tips?

Ik ga hier kort samenvatten wat de conclusie was, wat ik eraan heb gehad en waarom ik het wel of niet nog een keer zou doen. Achttien mensen hebben mijn ruimte bekeken, zijn erin geweest en hebben de moeite genomen het feedbackformulier in te vullen.

De vragen waar ik voor mezelf en het project een antwoord op wilde hebben staan hieronder, met de reacties er gelijk bij.

Is het werk aantrekkelijk genoeg dat mensen naar binnen willen gaan?

Het werk is aantrekkelijk en interessant. Tegen de witte muren steekt het zwart extra goed af. Een aantal mensen zei dat ze nieuwsgierig waren, en dat het er uitnodigend uitzag. Iemand zei dat het er ook grappig uitzag met de mensen die er al in waren, maar een ander voelde zich ook juist geïntimideerd door de mensen die naar buiten kijken. Eén persoon gaf een heel mooi duidelijk antwoord op de vraag: Wil je de ruimte in gaan? Is het voor jou uitnodigend? *"Ja! Omdat er al mensen zijn, schoenen staan en het een zachte knusse plek is in 'harde' omgeving."*

Durven mensen naar binnen en naar buiten te kijken/is er überhaupt contact zoals ik dat hoopte?

Er is wel wat contact, maar mensen vinden het moeilijk om te beschrijven. Mensen kijken wel naar binnen en naar buiten, maar door de manier waarop ik de vragen heb geformuleerd denk ik dat mensen bij contact aan praten denken, niet ook aan kijken. Wat ik vaker terugkreeg was een soort gedemptheid in contact. Wat rustiger, zachter, afstandelijker. Een leuk antwoord van iemand die beschreef hoe het was om buiten te staan en naar binnen te kijken was: *'Just looking and laughing a bit, it triggers smiles.'* Vanuit binnen waren de reacties meer wat ik hoopte. Acht mensen schreven dat het echt voelde als een soort TV kijken, bioscoop scherm of een raam. Een leuke reactie van hoe het contact van binnen was vond ik: *'Turns out it's also funny to be the one laying down and look up at the people passing by! It's quite unusual.'* Er waren een paar mensen die zich ook wel echt een beetje bekeken voelden, maar over het algemeen ben ik tevreden over het effect dat het heeft op hoe mensen kijken en contact hebben van binnen naar buiten.

Voelen mensen zich ontspannen in de ruimte?

Ik was bang dat mensen zich te veel bekeken of op een podium zouden voelen. Dit is gelukt! Een van de meest voorkomende woorden waren comfortabel, rustgevend en warm. Een paar grappige antwoorden op 'Hoe ervaar je de ruimte?' waren: *'Als een Hamster. Je voelt je wel enigszins bekeken.'* en *'Kriebelig'*.

Zijn er onverwachte associaties waar ik geen rekening mee had gehouden die mensen iets heel anders laten ervaren dan ik dacht?

Nee niet echt. de meest voorkomende woorden waren: Zacht, warm, comfortabel, slaap en ontspannen/chill. Een paar goeie: *'Alsof je in een dier bent gestapt'* en *'een opslokking'*

Heeft het een effect op mensen? Is het niet veel te saai?

Ik denk niet dat het te saai is. De meeste mensen vonden het een interessante verandering van tempo. De rust in de normaal toch wat roerige hal in combinatie met de interessante stoffen en toch het lichte gevoel van bekeken worden zorgde ervoor dat het niet saai was. Sommige mensen bleven er een paar minuten in, een meid wel 40 minuten. En het heeft een effect! Ik kreeg veel te horen dat de overgang vanuit de ruimte weer terug, vooral ook heftiger was dan verwacht.

Concluderend; ik ben heel blij dat ik deze try-out heb gedaan. Door dit tussentijds te doen heb ik meer inzicht gekregen in hoe het werk wordt ervaren. Ik heb nieuwe perspectieven gehoord en verrassende inspiratie opgedaan. Ik heb niet alleen een antwoord gekregen op vragen die ik niet zelf kon beantwoorden, ik ben ook nog een paar dingen tegengekomen om te verbeteren waar ik anders nooit aan had gedacht. Bijvoorbeeld, waar laten mensen hun jassen en tassen? Sommige mensen namen het gewoon met zich mee de ruimte in. Dat zag er bijzonder rommelig uit, dus daar ben ik oplossingen voor gaan verzinnen. Nog zo'n onvoorziene horde zijn schoenen. Ik was zo gewend om mijn schoenen uit te doen voordat ik de ruimte in ging, dat ik verbaasd was dat mensen het zo vervelend vonden. Veel mensen lieten hun schoenen aan en gingen dan maar niet helemaal de ruimte in. Als oplossing heb ik schoenen hoesjes gemaakt zodat je je schoenen eventueel aan kan houden.

Afsluiting

Hoe creëer ik met ruimte een sfeer die kijken voor mij veilig maakt? Dat was mijn centrale vraag tijdens dit project.

Voor mij voelt de ruimte die ik heb gemaakt als een klein stukje hemel. Ik ben verliefd op alle stoffen en texturen, het licht is wat minder fel, het geluid van de wereld om me heen wat minder scherp. Ik ervaar een momentje van stilte in mijn hoofd. Ik kom tot rust. In mijn Ruimte voor Kijken ben ik eindelijk de dirigent van de sociale regels. Ik mag hier zijn, en kijken en praten met de mensen er buiten. Het gaat zoveel makkelijker dan normaal, en het kost zo veel minder energie doordat ik niet steeds hoeft na te denken wat hoort of niet. Tijdens het maakproces vond ik het telkens jammer dat ik de ruimte weer uit elkaar moest halen om er verder aan te gaan. Ik haalde mijn favoriete plekje in de studio weg.

Het maken van de ruimte heeft me veel geleerd. Dit is het grootste project dat ik tot nu toe heb gemaakt, zowel qua tijd die ik er aan heb besteed, achtergrondonderzoek dat ik ervoor heb gedaan en in letterlijke afmeting.

De fysieke grootte van de installatie heeft voor veel nieuwe complicaties en leermomenten gezorgd. Ik moest veel meer vooruit denken dan ik gewend was om te doen in eerdere projecten. Daarnaast ben ik ook eerder in het proces gaan kijken naar stevigheid, veiligheid en andere praktische overwegingen. Dit had de onverwachte consequentie dat ik even de draad kwijtraakte op creatief gebied. Het lukte me niet goed om uit de 'engineer's mentaliteit' te komen. Ik was eventjes kwijt dat het maakproces van een

kunstenaar niet alleen 'plan maken, spullen verzamelen en dan uitvoeren' is, maar juist ook openstaan voor de onverwachte pareltjes die zich laten zien tijdens het proces. Gelukkig ben ik er op tijd achter gekomen dat ik op die manier aan het denken was, en nu kan ik het beter herkennen voor een volgende keer.

Het onderzoeksgedeelte van dit project was ook een stuk uitgebreider dan bij al mijn vorige kunstwerken. Het schrijven van dit onderzoeksverslag heeft daar zeker aan bijgedragen. Dit is voor het eerst dat ik voor een project mijn inspiratie, mijn proces en mijn persoonlijke context zo helder heb gekregen. Ik zou mezelf nooit omschrijven als een schrijver, of zelfs als iemand die graag met tekst werkt. En het maken van dit onderzoeksverslag was dan ook niet makkelijk. Toch ben ik heel blij dat ik het heb gedaan/ heb moeten doen. Ik heb heel veel geleerd over mijn maakproces en over hoe de context van mijn werk verandert terwijl ik er nog mee bezig ben. Soms moest ik stukken tekst weghalen die weken geleden nog relevant leken, maar plots niet meer klopte met waar het werk nu over ging. Dat zijn harde, maar leerzame lessen. Context veranderd, maar toch ben ik nu echt blij met wat ik hier heb verteld. Het voelt voor mij als een verslaglegging van mijn redenering, mijn omgeving, mijn chaotische maakproces, mijn context en het onderzoek dat ik heb gedaan voor het maken van dit kunstwerk.

Ik hoop dat het voor jou voelt als een kijkje in mijn hoofd en een stukje inzicht in het werk dat ik heb gemaakt. En ik hoop dat je nu met nieuwe ogen naar mijn werk kijkt. Als je de kans hebt, ga er nog even heen. Kijk naar de mensen die er in zitten, en ga er dan zelf even in. Voel hoe het is, en neem de ruimte om te kijken.

Bronnen

Bronnen in de text:

Institute for the Study of the Neurologically Typical. (z.d.).
<https://erikengdahl.se/autism/isnt/index.html>

Blume, H. (2019, 15 augustus). On the neurological underpinnings of geekdom.
The Atlantic.
<https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1998/09/neurodiversity/305909/>

Koelewijn, J. (2015, 24 juni). Real Fiction Cinema (China, Don Guang) | Job Koelewijn.
<https://www.jobkoelewijn.com/work/2015/real-fiction-cinema-china-don-guang/>

Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., & Frith, U. (1985). Does the autistic child have a “theory of mind” ? Cognition, 21(1), 37–46.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/0010027785900228?via%3Dihb>

American Psychiatric Association. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.).
<https://dsm.psychiatryonline.org/doi/book/10.1176/appi.books.9780890425596>

Autivisme. (2021, 14 mei). Empathie en de ‘Double empathy problem’.
<https://autivisme.nl/informatief/empathie-en-de-double-empathy-problem/>

Crompton, C. J., Ropar, D., Evans-Williams, C. V., Flynn, E. G., & Fletcher-Watson, S. (2020). Autistic peer-to-peer information transfer is highly effective. Autism, 24(7), 1704–1712.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1362361320919286>

a/Artist Project. (z.d.). Mediamatic.
<https://www.mediamatic.net/en/page/380774/a-artist-project>
https://www.mediamatic.net/image/2024/1/4/24_26_kunstonderwijs.pdf

A/artist symposium – Renske shares experiences with “iets eten”. (2023, 23 mei). Mediamatic.
<https://www.mediamatic.net/en/page/388876/a-artist-symposium---renske-shares-experiences-with-iets-eten>

Vera Lelie (BEPA). (z.d.). Gerrit Rietveld Academie.
<https://rietveldacademie.nl/nl/page/1028536/vera-lelie-bepa>

Genevieve Murphy. (2018, 15 februari). Genevieve Murphy.
<https://genevieve-murphy.com>

The unspeakable openn. . . • Exhibition • Studio Olafur Eliasson. (z.d.).
<https://olafureliasson.net/exhibition/the-unspeakable-openness-of-things-2018>

Prikkel – Buitenplaats Doornburgh. (2024, 12 februari). Buitenplaats Doornburgh.
<https://www.buitenplaatsdoornburgh.nl/prikkel/>

Overige bronnen voor geïnteresseerde lezers:

Ik heb veel gehad aan deze bronnen, maar ik heb ze niet aangehaald in de tekst. Deze bronnen zijn puur voor als je meer wilt weten over autisme. Ik heb dit gelezen, en kan het erg aanraden.

Maar je ziet er helemaal niet autistisch uit – Bianca Toeps.

<https://www.toeps.nl/hoi-ik-ben-toeps>

Unmasking Autism, Devon Price

<https://a-typist.nl/boekrecensie-unmasking-autism-van-devon-price/>

Thomas A. (2015, april) The Myth of the Normal Brain: Embracing Neurodiversity. Journal of Ethics.

<https://journalofethics.ama-assn.org/article/myth-normal-brain-embracing-neurodiversity/2015-04>

Silberman, S. (2015, 23 september). Autism Is a Valuable Part of Humanity's Genetic Legacy. Slate Magazine.

<https://slate.com/technology/2015/09/the-neurodiversity-movement-autism-is-a-minority-group-neurotribes-excerpt.html>

National Autistic Society. (z.d.). The double empathy problem.

<https://www.autism.org.uk/advice-and-guidance/professional-practice/double-empaty>

Boland, C. (2013, 27 maart). Het cliché van de witte muur. De Groene Amsterdammer.

<https://www.groene.nl/artikel/het-cliche-van-de-witte-muur>